

Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna (część I), red. Anna Kieszkowska, Kraków: Wydawnictwo Impuls 2011, ss. 603.

Recenzowana praca zbiorowa dotyka niezwykle istotnych kwestii dotyczących szeroko rozumianej tożsamości osób niedostosowanych społecznie. Publikacja porusza ważne i aktualne zagadnienia zarówno w wymiarze naukowym, jak i w odniesieniu do praktyki resocjalizacyjnej. Całość tworzy interesującą monografię, która stara się odpowiedzieć na podstawowe pytania: Kim jestem? Kim byłem wcześniej? Kim powinienem się stawać? (s.19). Autorzy próbują odpowiedzieć z perspektywy osób, które są w „nowej sytuacji życiowej”, odwołując się do teorii psychologicznych i socjologicznych.

Prezentowana pozycja składa się z Wprowadzenia oraz czterech obszernych części: I. Wokół tożsamości dewiantów; II. Problemy reintegracji społecznej dewiantów; III. Uwarunkowania resocjalizacji i terapii dewiantów; IV. Resocjalizacja nieletnich – procesy i uwarunkowania.

Na uwagę zasługuje Wstęp, w którym przedstawiono osiągnięcia profesora Bronisława Urbana w pracy naukowo-badawczej, dydaktycznej i organizacyjnej. Jak pisze Andrzej Bałandynowicz, „dzieło Profesora B. Urbana to przykład upominania się o podmiotowe traktowanie człowieka, humanizmu w kreowanych procedurach i zasadach podstępownia pedagogicznego oraz odgrywania roli Nauczyciela-Mistrza w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej” (s.11).

Część pierwszą rozpoczyna artykuł Lesława Pytki *Polityka reintegracji społecznej a tożsamość człowieka*, w którym poddany zostaje krytycznej analizie termin „tożsamość”. Autor przedstawia również system społeczny wraz z podsystemami, które kształtują człowieka w wymiarach: biologicznym, psychologicznym, społecznym i kulturowym. Wiesław Ambrozik w artykule *Reorganizacja społeczności lokalnej a reintegracja społeczna byłych przestępców* przedmiotem zainteresowań czyni proces readaptacji nieletnich i osób dorosłych opuszczających zamknięte placówki resocjalizacyjne. Porusza aktualne problemy dotyczące kryzysu dotychczas realizowanych koncepcji resocjalizacyjnych opartych na prawnych i behawioralnych koncepcjach oddziaływań resocjalizacyjnych.

Przedmiotem koncentracji Ireny Pospiszyl jest znaczenie twórczości w kształtowaniu się jednostkowej, pozytywnej tożsamości. Wydawać by się mogło, że osoby wybitnie uzdolnione są jednocześnie dobrze przystosowane społecznie. Autorka zwraca uwagę na fakt, iż znani na całym świecie wybitni twórcy mieli poważne trudności w swoich relacjach ze światem zewnętrznym i w akceptacji ogólnospołecznych zasad, stąd też można ich przyrównać do osób społecznie nieprzystosowanych. Czynnikiem łączącym te

dwie grupy – artystów i dewiantów – jest koncentracja na sobie i własnych potrzebach, czyli narcyzm.

Marek Konopczyński z kolei, analizując społeczny odbiór filmu *Avatar*, James'a Camerona, nawiązuje do charakterystycznego dla ponowoczesności procesu dyfuzji dwóch światów: realnego z wirtualnym, w których człowiek konstruuje swoją tożsamość. Młodzi ludzie z ogromnym zaangażowaniem zagłębiają się w to, co wirtualne, tam stają się twórcami, a stworzony przez nich obraz siebie i świata z czasem wkracza intensywnie do prawdziwej rzeczywistości. Skoro w *second life* proces autokreacji i zmiany siebie jest tak absorbujący i atrakcyjny, to mógłby stanowić nowe podłoże dla procesów resocjalizacji – zmiany tożsamości dewiacyjnej w normalną na gruncie wirtualnego świata, który pochłania coraz to większe rzesze, niejednokrotnie zagubionych w dzisiejszych realiach, odbiorców.

Zdzisław Majchrzyk w swoim tekście próbuje spojrzeć całościowo na tożsamość człowieka m.in. z perspektywy behawioryzmu, psychoanalizy, psychologii humanistycznej czy w ujęciu postmodernizmu. W kolejnym artykule Sławomir Sobczak rozpatruje zagadnienie tożsamości w resocjalizacji w ujęciu antropologii filozoficznej.

Głównym wątkiem, który poruszyły Sylwia Badora i Elena Karpuszkeno, jest tożsamość zabójczyń, analizowana na podstawie badań jakościowych przeprowadzonych w Zakładzie Karnym w Lublińcu. Autorki zaprezentowały opis ośmiu przypadków kobiet, z którymi przeprowadziły wywiady, uzupełniane analizą dokumentów. Bazując na teorii E. Eriksona, u większości badanych zdiagnozowały tożsamość negatywną, rozproszenie tożsamości bądź zamęt tożsamościowy, za przyczyny uznając zaburzenia w poszczególnych fazach rozwoju jednostkowego i społecznego.

Kazimierz Pospiszyl wskazuje na najnowsze kierunki oddziaływań resocjalizacyjnych w stosunku do przestępców seksualnych, w kontekście podejścia kognitywno-behawioralnego: zmodyfikowane awersyjne powtarzanie, imaginatywną desensytyzację oraz zapobieganie nawrotowi przestępstwa. Autor postuluje, aby wszelkie działania naprawcze ukierunkowane na tę grupę dewiantów były wspomagane podawaniem środków hormonalnych, gdyż dopiero takie kompleksowe postępowanie umożliwi podniesienie skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych.

Ponadto w pierwszej części publikacji Mariusz Karbowski i Zdzisław Majchrzyk dokonują analizy historycznej teorii odnoszących się do tożsamości seksualnej. Autorzy analizują zmiany na temat dewiacji seksualnych zaczynając od XIX wieku, a kończą na perspektywie postmodernistycznej. Dorota Pstrąg w tekście zwraca uwagę na społeczne determinanty kształtowania się homoseksualności oraz na tożsamość antydewiacyjną i dewiacyjną jednostek o preferencjach homoseksualnych. Bogusława Łukasiewicz i Marek Łukasiewicz sygnalizują, iż wzrasta również problem zachowań dewiacyjnych o charakterze seksualnym wśród osób nieletnich, pochodzących w większości z rodzin dysfunkcyjnych. Tym samym apelują o odpowiednie przygotowanie placówek wycho-

wawczo-resocjalizacyjnych, do których trafiają „wykolejone” jednostki w sferze edukacyjnej, diagnostycznej, wychowawczej i terapeutycznej.

Krzysztof Linowski przedstawia badania przeprowadzone metodą monografii (studium przypadku), dotyczące występowania zaburzeń preferencji seksualnych u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w Areszcie Śledczym w Radomiu. Badania dzieli na dwie części: charakterystykę badanych i prezentację przypadków. W tekście możemy zapoznać się z sześcioma przypadkami oraz wnioskami odnoszącymi się do każdego profilu.

Drugą część publikacji otwiera artykuł Andrzeja Bałandynowicza, w którym autor przedstawia ważną tematykę readaptacji społecznej oraz roli asystenta probacyjnego, jako osoby pełniącej funkcje obrońcy, rzecznika, nauczyciela, doradcy i pośrednika podopiecznych w przestrzeni interwencji humanistyczno-egzystencjalnych.

Jedną z wielu sankcji pośrednich, stosowanych wobec osób skazanych w Stanach Zjednoczonych, jest idea *halfway houses*, opisana przez Agnieszkę Barczykowską. Autorka charakteryzuje funkcjonowanie owych placówek na przestrzeni lat, ukazując ich pozytywne skutki – zarówno dla osoby obciążonej wyrokiem sądowym, jak i dla społeczeństwa. Przytacza również ciekawe przykłady programów reedukacyjnych realizowanych w placówkach rezydencjalnych.

Obecne modele resocjalizacji zapominają o duchowej sferze człowieka, która powinna być również celem w procesie poprawiania niepoprawnych. Dlatego też Anetta Jaworska postuluje, by wykreowany przez nią model egzystencjalno-humanistyczny, bazujący na poszukiwaniu przez człowieka celu i sensu jego egzystencji, był swoistym dopełnieniem funkcjonujących już form oddziaływań resocjalizacyjnych. Autorka dokonując zestawienia ówczesnych koncepcji resocjalizacji, wskazuje na pomijany przez nie aspekt ukazywania jednostce możliwości wyboru – jako czynnika warunkującego duchową, psychiczną i behawioralną zmianę.

Anna Kieszkowska w artykule *Tożsamość i podmiotowość jednostki w procesie reintegracji społecznej* przygląda się procesowi kształtowania tożsamości dewiacyjnej jednostki, czyli wchodzenia w rolę osoby naznaczonej, jak również ukazuje drugą perspektywę – kontakt jednostki ze społeczeństwem po opuszczeniu placówki zamkniętej. Przedstawia także najbardziej znane organizacje pozarządowe i projekty, które wypracowały poprawne sposoby wsparcia i pomocy skazanym.

Zachowanie homeostazy pomiędzy aspiracjami człowieka a wymogami środowiska są w opinii Huberta Tomkowiaka istotą optymalnego funkcjonowania, siłą, która pozwala jednostce żyć bez obaw o kolejny dzień. Stąd też, odnosząc się do procesu readaptacji społecznej więźniów, o jej skuteczności może decydować sposób, w jaki osoby osadzone określają posiadane przez siebie zasoby oraz wymagania stawiane przez rzeczywistość, do której powrócą.

Samoocena skazanych w świetle badań Franciszka Kozaczuka jest predykatorem readaptacji społecznej. Jej wysoki wskaźnik daje nadzieję na wewnętrzne przeobrażenie i ponowną inkluzję społeczną, choć oczywiście istotna jest odpowiednia stymulacja

w ramach działań resocjalizacyjnych, w które włączany jest osadzony. Autor wskazuje, iż samoocena może wzrastać wraz z długością pobytu w zakładzie karnym i wchodzeniem w role podkulturowe – jednakże jest to wynik prizonizacji, która utrudnia proces powrotu do społeczeństwa.

Artykuł pt. *Praca nad osobistą i społeczną tożsamością jednostki podstawą oddziaływań resocjalizacyjnych w środowisku otwartym* stanowi przedmiot rozważań Anny Fidelus. Autorka opisuje działania, których celem jest ułatwienie powrotu człowieka uprzednio wykluczonego do społeczeństwa. Stwierdza, że uczestnictwo w dobrze zorganizowanych formach zajęć indywidualnych i grupowych wzmocnianych przez otoczenie, jest podstawą do budowania tożsamości.

W przeprowadzonych na grupie studentów badaniach, Anna Nowak wykazuje, iż byli osadzeni postrzegani są jako osoby obciążone piętnem instytucji totalnej, a ich readaptacja zależy w dużej mierze od postawy przyjmującego społeczeństwa, która w dalszym ciągu jest negatywna.

W trzeciej części tomu dyskusję otwiera tekst Ewy Wysockiej, w którym autorka zapoznaje czytelnika z procesem diagnozy w pracy kuratora sądowego, oraz przygląda się najnowszym propozycjom sprawozdań z objęcia dozoru. Autorka stwierdza, iż wymaga się od kuratorów multikompetencyjności, która niestety nawet przy ogromnym wysiłku i osobistym zaangażowaniu jest niemożliwa. Następnie przedstawione są badania dotyczące świadomości diagnostycznej kuratorów zawodowych. Tematyka kurateli sądowej jest zaprezentowana także w tekście Beaty Marii Nowak, dotyczącym skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych w percepcji kuratorów sądowych. Wyniki badań ukazują m.in. brak spójnego systemu specjalistycznych szkoleń, niedostateczny stan kadrowy tej instytucji czy silne przeciążenie obowiązkami, które są stawiane osobom pełniącym zawód kuratora. Eliza Mazur z kolei przedstawia wyniki badań, które miały na celu ustalenie w porównywanych zbiorowościach (skazanych agresywnych i skazanych nieagresywnych) poziomu zapotrzebowania na stymulację w zakresie: poszukiwania grozy, przygód i doznań, podatności na nudę oraz zapotrzebowania na stymulację intelektualną. Bardzo interesująca jest analiza dociekań dokonana przez Łukasza Szwejkę, obrazująca dynamikę uzależnienia od narkotyków warunkowaną wpływem czynników interakcyjnych oraz identyfikację osób, które znajdują się w najkorzystniejszych warunkach do uzyskania statusu eksdewianta. W celu zdobycia danych, autor poszukuje odpowiedzi na postanowiony problem główny, pytając: W jaki sposób naznaczenie społeczne wpływa na pogłębienie procesu uzależnienia? Stosuje przy tym trzy narzędzia badawcze: Inwentarz Psychologicznego Syndromu Agresji Z. Gasia, Skalę Kompetencji Rówieśniczych B. Urbana oraz kwestionariusz wywiadu.

W zakładach karnych znajdują się jednostki, których problemem, prócz popełnienia czynu karalnego, jest także uzależnienie od środków odurzających lub psychotropowych. Krzysztof Czekaj, przedstawiając przykładowy program psychoterapii uzależnień,

wskazuje również na formy pracy ze skazanym, będące uzupełnieniem oddziaływań terapeutycznych i wpływające na resocjalizację osadzonego, tj. praca, sport, zajęcia kulturalno-oświatowe czy kontakt z rodziną. Robert Opora skupia się na aspekcie rodzicielstwa więźniarek oraz negatywnym wpływie sytuacji osadzenia matki – na jej potomstwo. Tym samym podejmuje próbę wskazania obszarów badawczych w opisywanym przez niego kontekście, podkreślając ważność i pozytywny wpływ zachowania relacji pomiędzy rodzicielką a jej dziećmi, zarówno dla skazanej, jak i członków jej rodziny. Nawet minimalne wsparcie ze strony bliskich ma, zdaniem Sonii Dzierżyńskiej, szczególne znaczenie dla sposobu funkcjonowania osoby osadzonej w zakładzie karnym, efektywności oddziaływań reedukacyjnych, ale i przygotowania jej do końcowej fazy procesu resocjalizacji – readaptacji społecznej. Brak oparcia w rodzinie, kontaktu z dziećmi doprowadza do degradacji osobowości więźnia i niejednokrotnie przyczynia się do zjawiska recydywy.

W tekście kończącym trzecią część, dotyczącym uwięzionych w Areszcie Śledczym w Radomiu, Marta Wilk zauważa korelację między wiekiem uwięzionych a ich wykształceniem, stwierdzając, że osoby młodociane będąc najmniej wykształcone, mają też negatywne nastawienie do pracy. Autorka tym samym podkreśla zasadność kształcenia więźniów, będącego istotnym czynnikiem wspomagającym inne, stosowane w instytucjach totalnych, programy oddziaływań.

Ostatnią część publikacji rozpoczyna artykuł Zdzisława Bartkowicza, w którym autor rozważa problem agresywności osób „wykolejonych” społecznie. Stwierdza, że kwestia jednostek agresywnych stanowi wyzwanie współczesnej resocjalizacji. Tamara Zacharuk swoje przemyślenia poświęca edukacji inkluzyjnej, która stanowi szansę dla uczniów nieprzystosowanych społecznie. Główne założenie to przeciwdziałanie wykluczeniu i marginalizacji społecznej. Jak stwierdza autorka, edukacja inkluzyjna to krok ku wczesnej resocjalizacji w środowisku szkolnym ucznia poprzez indywidualne oddziaływania nastawione na tworzenie warunków dla funkcjonowania młodzieży z zaburzonym zachowaniem. Tematyka artykułu Macieja Bernasiewicza dotyczy obecności wychowawczej i kreowania nowych doświadczeń społecznych jako metody resocjalizacji. Rozważania opiera na paradygmacie interakcjonizmu symbolicznego G.H. Meada i Ch.H. Cooleya. W kolejnym artykule Irena Murdecka przedstawia wyniki badań dotyczące poczucia odpowiedzialności młodzieży niedostosowanej społecznie. Za cel badań uznaje ocenę poprawności opracowanego narzędzia (Skala Poczucia Odpowiedzialności – SPO) i jego przydatności do pomiaru poczucia odpowiedzialności. SPO składa się z czterech podskal: 1. Akceptacja obowiązku ponoszenia konsekwencji własnych działań; 2. Stosunek do odpowiedzialności; 3. Zdolność do samosterowania; 4. Samodzielność.

Anna Wojnarska w swoim tekście opisuje wyniki badań dotyczące inteligencji emocjonalnej w procesie komunikacji społecznej, którym poddano grupę 61 nieletnich (w wieku 15-17 lat) z ośrodków kuratorskich. Badania przeprowadzono za pomocą narzędzi: Skala Inteligencji Emocjonalnej, Test Matryc Ravena i Kwestionariusz

Kompetencji Społecznych A. Marczak. Justyna Kuszał uznaje, iż oddziaływania naprawcze i pomocowe, skierowane do nieletnich niedostosowanych społecznie, powinny być kompleksowym systemem bazującym na współpracy różnorodnych instytucji, placówek. Jednakże realia są zgoła odmienne – podejście wieloagencyjne to w dalszym ciągu postulat a nie rzeczywistość. Hanna Karaszewska i Ewelina Sawicka z kolei analizują płaszczyzny oddziaływań resocjalizacyjno-terapeutycznych w polskich zakładach poprawczych, podkreślając istotę tworzenia indywidualnych projektów resocjalizacji, w których wychowankowie są aktywnymi podmiotami i które, w miarę jednostkowych przeobrażeń, powinny być weryfikowane i modyfikowane. Zarysowują działalność poszczególnych zakładów poprawczych, realizowanych przez nie programów, w sferze wychowania, rozwijania zainteresowań, resocjalizacji czy nawiązywania relacji społecznych ze środowiskiem lokalnym. W opisanych przez autorki formach oddziaływania, szczególnie akcentuje się rolę edukacji zawodowej, wskazywaną także przez Joannę Rajewską de Mezer. Wyniki jej badań, przeprowadzonych na wychowankach z zakładu poprawczego, wskazują jednoznacznie, iż mieli oni trudności w nauce już w okresie preizolacyjnym, stąd też niebywałe znaczenie dla ich dalszego rozwoju, a także przebiegu readaptacji społecznej ma kształcenie zawodowe oparte na diagnozie potrzeb i możliwości psychofizycznych wychowanka.

W procesie rozwoju jednostka potrzebuje różnych sposobności do działania, bowiem przez zwykłą czynność może nie tylko zdobyć nowe doświadczenie, ale i wyrazić siebie. Nieletni, którzy trafiają do zakładu poprawczego, mają problem z samookreśleniem, stąd też istotne jest inicjowanie zadań aktywizujących ich twórczość. Jedną z form, którą na kanwie własnych obserwacji opisuje Hubert Kupiec, zachęcającą nieletnich do refleksji są warsztaty fotograficzne. Charakteryzując projekt zorganizowany na Uniwersytecie Szczecińskim, ukierunkowany na grupę dziewięciu wychowanek MOW, autor wnioskuje, iż tego typu zorganizowane działania umożliwiają niedostosowanej młodzieży przyjrzenie się sobie samym oraz własnemu otoczeniu, a idąc dalej, zaszczepiają w niej chęć do zadawania pytań i poszukiwania własnej tożsamości.

Oscyłując w dalszym ciągu wokół tematu zakładów poprawczych, interesujące kwestie porusza Maciej Muskała. Autor analizuje wnikliwie rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 20 lipca 2009 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, nie stroniąc od krytycznych uwag i wskazując na wiele niejasności wynikających z danego aktu prawnego, zwłaszcza w kwestii nowego typu zakładu poprawczego, jakim jest zakład poprawczy readaptacyjny. Monika Noszczyk-Bernasiewicz natomiast prezentuje wyniki swoich badań, w których analizuje wypowiedzi ekspertów zajmujących się zagadnieniami nieletnich niedostosowanych społecznie oraz dyrektorów placówek resocjalizacyjnych, w kwestii czynników wpływających na readaptację społeczną wychowanków zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, tj. edukacja zawodowa, kontakt z rodziną, współpraca z instytucjami pomocowymi

i środowiskiem lokalnym. Książkę zamyka tekst Małgorzaty Michel, w którym autorka opisuje program „Wykorzystaj szansę – zdobądź nowe umiejętności”. Charakteryzuje jego najważniejsze założenia, cele, sposoby realizacji i osiągnięte rezultaty oraz stwierdza, iż po odpowiedniej modyfikacji może stanowić doskonały materiał do wykorzystania w pracy z nieletnimi z zakładów poprawczych.

Mamy nadzieję, że przedstawiony przez nas zarys problematyki niniejszej publikacji zachęci czytelnika do zaznajomienia się z jej treścią. Recenzowana monografia w sposób wnikliwy ukazuje szerokie spektrum problemów, z którymi borykają się jednostki o rysie dewiacyjnym. Całość pracy jest czytelna i zbudowana logicznie, przez co uzyskuje się wrażenie holistycznego ujęcia przedstawianych treści. Autorzy analizując kwestie procesów kształtowania tożsamości, odnoszą się do jednostki będącej w różnych stadiach rozwoju psychospołecznego i kulturowego.

Książka może być adresowana nie tylko do osób poruszających się na co dzień w kręgach naukowych, ale również do praktyków zajmujących się wychowaniem resocjalizującym. Oprócz wcześniej wyszczególnionych treści, możemy przyrzeć się trafnym i rzetelnie opracowanym programom ukierunkowanym na ponowne wdrożenie jednostki do życia społecznego. O wartości merytorycznej owej publikacji decyduje przede wszystkim jej treść – precyzyjna, klarowna, zrozumiała, stanowiąca zaczyn do namysłu multidyscyplinarnego. Nie pozostawia czytelnika obojętnym, skłania do przemyśleń i refleksji.

Anna Chańko, Karol Konaszewski
Katedra Edukacji Międzykulturowej Uniwersytetu w Białymstoku